

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIV/3

**БЕОГРАД
1980.**

ЈОВАН СУБОТИЋ КАО ГРАМАТИЧАР

У прошлости су постојали научни радници разних струка чији је допринос научном развоју био незнатан, чији домети нису ишли испред свог времена, а каткад чак ни укорак с њим; међутим, и њихова заоставштина служи као илустрација општег тока научне мисли у одређеним областима. Историја науке није искључиво историја новина у науци, већ и историја борбе новог са старим, а ако хоћемо још тачније, онда такође и борбе старог са новим.

Српски граматичари из прве половине и из средине XIX века дали би повода да се ова тема на пољу филологије размотри поближе. Имамо у виду оне граматичаре, већином окупљене око Летописа Матице српске,¹ али и друге, који су били сведоци Вукове реформе али јој се нису приклањали, или су је прихватили само делимично, противећи се несвесно или свесно неким њеним поставкама. Њихове идеје о граматици представљају понекад добар пример отпора који уврежене мисаоне конструкције пружају продорима свежих, неочекиваних схема. Величина је Вукова у томе што је умео да мисли у новим „парадигмама“. С друге стране, ни његовим противницима се не може одрећи да су улагали у своје студије умне напоре, највише зато да би старе појмове увек наново оправдавали — мада су појединци међу њима долазили каткад и до исправних идеја. Историјски и фактички они су били највећим делом у заблуди. Али своје мисаоне снаге нису штедели: штавише, морали су да их, у границама могућности, ангажују све обилатије, да све напорније бране своје „парадигме“, изналазећи тобожње законитости и тобожње оправдане изузетке, док је стварност све гласније указивала на њихове суштинске грешке.

Овде, међутим, не мислимо да говоримо ни о једном граматичару који би био типичан представник такве струје током целе своје делатности. Овом приликом ћемо приказати чувеног политичара, просветитеља, књижевника и истовремено филолога Јована Суботића (1817—1886): он је занимљив тиме што је у току својих граматичких бављења показао изузетну еластичност, тако да је од старинског и наивног сла-

¹ односно часописа који је, као што је познато, испрва носио и друге називе, што у даљем цитирању занемарујемо.

веносрпског граматиканта постао, у својим теоријским ставовима, скоро прави Вуков присталица. Показаћемо, дакле, обе фазе његовог језичког мишљења. Рецимо одмах да су обе биле и изразите и свесрдно брањене.

Суботић се формирао у време када је у српској књижевности углавном владао славеносрпски језик. Осим тога, у представама многих писмених људи црквенословенски (руске редакције) тада још није био стигао да се сасвим премести у област филологије као чисте научне дисциплине (и у цркву); он се није коначно одвојио од своје раније улоге пропратне студије која је тобоже неопходна за читање корисних књига, за опште образовање, за културу. Отуда је још увек писано доста удбеника црквенословенског језика, у сваком случају несразмерно према удбеницима других врста. Суботић се, за разлику од неких других граматичара и теоретичара, није бавио овим предметом.

Он се, најпре без изјашњења а после и гласно, придруживао онима који су били за „српски језик“ у српској књижевности. Али је тај „српски језик“, као што знамо, испочетка представљао доста нејасан и неуједначен појам. Био је то, мање или више, славеносрпски, са разним обележјима руског црквенословенског или уопште руског језика. Ако је гдегде и био близак српском говорном, та се чињеница умногоме замагљивала неадекватним правописом. Током времена пречишћавала су се схватања о правом српском језику, а тако је, на свој начин и пре многих других, мењао своја гледишта и Суботић. Пошто је испрва у начелу поздрављао онај српски који је био мање српски а више славеносрпски, касније је поздравио њворни српски језик, и српске народне песме су постале за њега прави узор тог давно прижељкиваног и траженог језичког медијума.

Особеност Суботићевог начина мишљења (у оно време и иначе раширена), с којом је он почињао свој филолошки рад, састојала се у веровању да језик књижевности никако не може бити слика живог језичког стања: то није ни његов задатак, ни природа уопште. Народ нека говори како говори (а он говори несвесно и упрошћено), али су књижевници дужни да писани језик чувају као интелектуалну и естетску надградњу. А ово мора да налази свог израза и у правопису. Појам правописа се уопште често везивао за појам озбиљне или лепе књижевности: забрављало се да постоје и други разлози за писање и да нека утврђена ортографија треба подједнако да опслужује свако писмо. Правопис је, према Суботићу а и не само према њему, имао да показује разне тананности значењског разликовања, етимологију речи и много чега другог изнад природне језичке супстанције. Пошто се такав правопис сударао са говорном стварношћу, јављала се потреба да се у њему штошта објашњава, па су налажена разна историјска и теоријска тумачења, заобилажења и натезања.

Касније је Суботић јавно пожелео да сваки Србин пређе на Вуков правопис. Сам је он у својим рукописима до краја остао веран једино

слову ђ, пошто је сматрао да је овај знак и историјски и дијалектолошки оправдан. Његови чланци у Летопису Матице српске били су штампани онако како су прилике захтевале. Знамо да је Суботић од 1842. до 1847. године (дакле, као веома млад човек) уређивао Летопис. На изричити захтев Саве Текелије Вуков правопис се ту није употребљавао, и Суботић је чак и као уредник морао томе да се покорава — уосталом, у то време још увек и због опште традиције и инерције. Међутим, када је 1847. г. дошло до разговора о томе да се изда његова Граматика, он се више није сложио да се она штампа Матичиним правописом.

У свом каснијем раду Суботић се није бавио појединачним језичким проблемима, јер се после револуције 1848. године почео много више занимати за политику и учествовати у њој. Састављао је и читанке.

Почнимо од оног што је Суботић писао још као двадесетједногодишњак и што је било карактеристично за рани — конзервативни — начин његовог закључивања. За историчара наше граматике може бити посебно занимљива понека бизарност овог младалачког рада. У свом чланку „Нешто о неким 'нашим' писменима“² Суботић говори највише о словима која обележавају вокале и полугласнике. Почињући од *i*, тј. од образложења зашто *i* треба да стоји пред вокалима (особина старог правописа која је вукла своје порекло још из времена пре Константинове реформе), он тумачи да глас *u* има велико сродство, неку врсту афинитета, са другим самогласницима, те стојећи пред њима део свог звучања предаје тим гласовима. Дакле, у додиру *u + o* („делио“) део *u* се прелива у *o*. Творци словенског правописа, истиче Суботић, лепо су то приказали писмом, када су губитак половине гласа *u* „изјавили губиткомъ пола знака“, те направили *i* („делио“). „Какво внутрености са спољношћу согласіѣ!“ (80). Нешто сложенију појаву, производ двоструког „союженіѣ“, представља ђ: то је *i + e*, тј. *i* плус глас који већ садржи јоту. Претходни сугласник не може да издржи толику количину меког елемента иза себе, те настаје његово умекшавање: дѣвойка (дјевојка) постаје ђевојка, видѣти постаје виђети, као што братѣ даје браћа, дѣяво даје ђаво и сл. — Као што видимо, размишљање о *i* као о преполовљеном *u* веома је наивно у својој полазној претпоставци да фонетски процес (тј. „половљење“ и преливање гласа — већ само по себи нетачно) може имати чисто пиктурални одраз. Размишљање о ђ садржи честицу истине, али не сведочи о потпуном сагледавању ствари.

Говорећи о њ и о пајерку као његовом заменику, Суботић се најдуже задржава на хомоморфима, које по његовом мишљењу треба писати различито: инстр. јд. м.р. старымъ — дат. и инстр. мн. старым'. (Приметићемо да Суботић ни у овом ни у другим својим чланцима не спомиње локатив.) А за ово постоје разлози и правила „дублѣ у самом' составу езика“ (88). Наиме, њ треба писати тамо где се оно не замењује ниједним

² ЛМС 1838/3, 79—113.

другим вокалом, или се замењује потенцијално, „виртуелно“, док ’ значи да је на том месту и з о с т а в љ е н неки одређени вокал: у дат. и инстр. мн. старым’ „изостављено“ је *-a*; по истој логици инстр. јд. ж. р. код придева се пише са *ъ* (старомъ), а дат. јд. м.р. са’ (старом’), јер то постаје од „староме“. Правило се илуструје и компликује и другим различитим примерима. Тако, сугласнички завршетак ном. јд. м.р. придева ваља писати са *ъ* (старъ), јер тај номинатив није ништа друго него корен, на који се додају *-и*, *-а*, *-о* када се три његова рода „ображавао“. И даље: генитив придева м. р. би морао да се пише са пајерком: старог’, пошто овде пајерак сведочи о избацивању *a*, које је иначе природно обележје сваког генитива мушког рода. Дакле, „задржавамо образованіе падежа и онда, кад’ га изговоръ ненаблюдава“ (92). Међутим, акузатив, уколико је, кад се тиче живог бића, једнак генитиву, треба да се уобличава у писму са *ъ*: старогъ, јер је *ъ* чешћи и природнији завршетак акузатива (акузатив као генитив представља одступање од правила). Врхунац извештачености налазимо у питању садашњег времена типа „водам“: ово треба писати водамъ, јер се тиме овај облик одваја од евентуалног истозвучног датива множине неке именице — овде: водам’.

О знаку *ь*, који је према Суботићу не само знак него и нека фонетска величина, читамо следеће. Као што *i* умекшава самогласник иза себе, тако *ь* умекшава сугласник испред себе, осим што служи за „чисто спољско смисла разликованѣ“: *я самъ* = *ich allein* — *я самъ* = *ich bin*. И затим: пошто *i* умекшава на свој начин, а *ь* на свој — „сојуженіе својства писмена *i* и *ь* у ед.ом’ *j* врло [*је*] произвольно“ (102). Одмах даље, пошто је размотрио природу спојева *ть* и *дъ*, Суботић исправно закључује да су *ћ* и *ђ* гласови довољно самостални, неслични другима и не увек пореклом од *ш* и *д* (Борђе, ноћ, ћуљ, смуђ, ћуракъ итд.), тако да је оправдано увести за њих посебне знакове. То исто, ипак, не вреди за *љ* и *њ*, јер кад се напише *љ*, *њ*, не може бити никакве забуне.

Он говори укратко и о другим вокалским знацима. „Писмо *я* рађа се изъ полакъ образа писмена *и* и писмена *а*, као годъ што се нѣговъ гласъ изъ полакъ гласа *и* и гласа *а* рађа“ (107). Вајка се што нема посебних знакова за *и* и *іо*, као што — аналогно — има за *іа* = *я*, *іе* = *е* и *іу* = *ю*. По његовом схватању, *ю* и *ш* имају скоро исту „фигуру“, обоје су производ *і* и *о*; међутим, ово *о* у њима може бити и доњи део слова *ѡ*, тако да би једно од ова два писмена могло служити за *іо*, а друго за *іу*. „Задатакъ“ би се могао и друкчије разрешити: *ѣ* = *іа*, *е* = *іе*, *ѡ* = *іи* — јер се *ѡ* и на те две „фигуре“ може разлучити, *іо* = *іо*, а *я* нека би било *іу* — пошто се *љ* ионако не разликује од „јосъ“ (110). — Овде је, као што се види, настала потпуна збрка појмова. Подсетимо се само да је традиција везана за „разлагање“ нацрта слова на поједине компоненте врло стара и да ћемо је наћи заступљену у некада веома популарној граматици Мелетија Смотрицког; разумљиво, у појединим случајевима она није била без свог правог основа, о чему говори комбинована при- рода неких словних знакова глагољске и ћирилске азбуке.

У чланку „Нешто о сербској азбуци“³ Суботић истиче принципе да азбука мора бити проста, мора проистацати из природе језика, у њој не сме бити угледања и повођења за другим језицима. При свему томе, пошто не може да сагледа српски фонолошки систем, аутор даље резонује овако: „свеопшти“, елементарни вокали су *a, e, u, o, y*; када се *a, e* и *y* модификују, постају *я, ѓ, ю* и добро би било, понавља он ранију мисао, да постоје слова и за „гласове“ *и* и *ио*; док је улога *i, њ, ѡ* и *ѣ* да служе за тачност у писању — што је поред лакости писања друго важно начело. „Художество“ писма, по њему, изискује да се у писању показују и модификације. Ако Мађари могу да графички представљају чак и дужине („мђна времена“), ако Французи праве разлику између *e* и *eu*, ако се у писмо убацују знаци интерпункције, зашто се код нас не би бележили дифтонзи? За своје модификоване *я, ѓ, ю* он наводи да није тачно схватање по коме су они, у ствари, чисти *a, e, y* којима претходи јота; не, они су дифтонзи који се творе помоћу елемента *u* као првог у њима. „Художество“ је увело дифтонге у говор, „художество“ мора да их уведе и у правопис. Исто је тако и *ь* знак за модификацију сугласника. Њиме се не творе нови сугласници, него модификовани, тј. елементарни умекшани. Даље, не у потпуном складу с почетком чланка, Суботић спомиње *ъ, њ* и *ѣ* који су „чисто художественѣмъ основоположенѣмъ у азбуку уведена“; за *ъ* каже да још није донео коначан суд. Има овде говора и о другим гласовима одн. њиховим обележјима. О пајерку се више не расправља, мада се аутор њиме у писму још увек служи; касније ће га сасвим избацити из употребе. На крају подвлачи да је помоћу азбуке коју он утврђује читање лако, писање тачно, а што се упрошћености тиче, „художество себи само толишно право узима“ да захтева минимум знакова за потребе модификације (25).

Реакција Тадије Бркића на овај чланак⁴ била је сва у духу пледирања за стари србуљски правопис, и цео његов властити начин писања представљао је у поређењу са Суботићем приметан назадак. Наводимо овај рад због следећег Суботићевог одговора на њега. С једне стране, Бркић се чудило што Суботић тражи нова посебна слова за *и* и *ио*, али с друге, сам је предложио да се наново уведу *и* и *ѡ*, ради разликовања владѣним = ген. јд. — владѣниѡ = ном. мн., као и за неке друге положаје. Он, исто тако, иступа за разликовање отцемъ = инстр. јд. — отцемъ = дат. мн.; па чак и ово: сестре = ген. јд. — сестре = ном. мн. (осећање за акценатску разлику?), при чему примећује да се *е* у положајима као чуемъ или погубленъ не среће у србуљама, те да би га ту требало заменити са *e* одн. ю. Бркић говори о знаку „тонкаѡ“ или *spiritus lenis*, тј. ’ на местима где се у интервокалским положајима чује јота: *i’a* (које се пише као *’и*, или „данас“ без „тонке“) итд. Уз то тврди да би *i’и* требало писати као *и*, а *i’о* као *ѡ*. Желећи да докаже како је за Суботићеву

³ ЛМС 1839/4, 1—26.

⁴ Одговор на „Нешто о сербској Азбуци“, ЛМС 1840/2, 44—59.

ио још најпогоднија омега, јер она у ствари и значи $j + o$, Бркић наводи сасвим немогуће доказе из области етимологије: речи швџа одговара мађарско јућ, речи шгњ хрватско јућа итд. (дакле, у речима *швџа*, *огањ* обележје је *јоте* или бар њеног трага било би закономерно). Што се омеге тиче, у духу претходних излагања, Бркић још тражи да се разликује пророка = ген. јд. — прорџка = ген. мн., или поповъ = присв. прид. — поповъ = ген. мн. и сл. Препоручује старе падеже множине, јер по новој морфологији која је уведена „за врџмена“ Вука Караџића три множинска падежа испадају једнака.

Поводом свега овога Суботић је написао Примџчаниа на „Одговоръ на нешто о србској азбуки“.⁵ Овај је чланак симптоматичан по томе што ту писац почиње видљиво да одступа од својих ранијих ставова, увиђајући, ваљда, њихову апсурдност у туђој разради. Наиме, он више није за разликовање хомоморфа помоћу писма. Падеже који имају иста слова већ разликује акценат и смисао, каже он. Ако правимо разлику између владџниа и владџниа, требаће нам неки трећи знак за генитив множине, четврти за акузатив множине, можда и пети за вокатив. Датив отцџмъ је већ и стога лош, што је, „чини се“, овакав облик и иначе нестао из српског језика. Исто тако, непотребно је разликовање падежа или других облика помоћу $o — \omega$. Таква и слична графичка диференцирања представљају „сублилитетъ“ (25), какав ни други језици у писму не показују. Суботић сумња да је „тонкаја“ пореклом *spiritus lenis* и да као таква служи за умекшавање; јер зашто би поред тог знака стајао још и прејотовани вокал, кад би само ' већ умекшавало следећи вокал? (Суботићево је објашњење да је тај знак у суштини апостроф, који означаје губитак прве половине оног *и*, делимично стопљеног са следећим вокалом — у духу ранијег тумачења.) Он није против тога да три множинска падежа гласе и у писму изгледају једнако. Јесте да реч еленима има три значења, али је и елены трозначно!

Следећа два рада значе даље Суботићево одвајање од традиција и од властитих заблуда. Смисао раније наговештеног чланка „О писмену њ“⁶ своди се на то да нам овај знак у азбуци није потребан: данас Срби читају њ као *и*. Елементи писменице треба да се заснивају на природној нужности; за њ би се могли, евентуално, имати само неки „разумски“ разлози. Могло би се писати њ тамо где се стичу њ и *и*, нпр. у узџ-имати, али ми „предлоге“ (тј. префиксе) и иначе пишемо без њ, нпр. раз-бити — и зашто бисмо их овде оптерећивали сувишним знаком? Даље долази замршено тумачење о томе како се њ и *и*, бар привидно, стичу и у речима као светџня = светџ+иня, изпытџвати = изпытџ+ивати, али цела расправа води ка томе да и ту треба да преовлада *и*. Уосталом, признаје аутор, ако овде и стоје њ + *и*, „невидимъ причине зашто да постане њ“ (38). Знак њ се, затим, ставља код „равногласних“ речи, али, каже он

⁵ ЛМС 1841/2, 14—26.

⁶ ЛМС 1842/1, 33—42.

сада, и Немци имају *sein* = бити и *sein* = његов и још много тога, па опет не праве у писању разлику. (Сетимо се Суботићевог самъ и самъ из ранијег чланка.) „Оставимо разликованѣ сагозу слога или опредѣлѣнију смисла“ (40). Зашто баш и/ы да носе диференцију између двеју речи? Разликовању доприноси цео слог, цела реч, цело окружење речи, а не једно слово, резонује Суботић врло проициљиво.

Чланак „Главне черте сравненія ѣзыка србског’ са црквенославенскимъ“⁷ не садржи скоро никакве примере који би се према наслову могли очекивати. Суботић говори о томе да су српски језик („коимъ народъ србскій говори“) и црквенословенски врло блиски „по матерји“. Две трећине речи су „са свимъ и по свему еднаке“, и то са истим значењима (118), а разлике се могу наћи једино у изговору. Велика мера једнакости постоји и у наставцима за образовање речи („ображательни слогови“), под којима писац подразумева и падежне и глаголске и друге наставке. Он исправно указује на то да у мађарском и немачком чешће настају сложенице, док је то у црквенословенском ређи случај, а у српском још ређи. Разуме се, постоје и разлике, како у самој лексичкој материји, тако понекад и у појединим гласовима: одсуство *x* у српском (тако по Суботићу), „преливање“ *л* у *о* и др. Најбитније у чланку јесте то да писац увиђа како је српски народни језик коначно изборио себи право да буде књижевни (122). И кад год за неки појам постоји српска реч, треба узимати њу, а тек се у случају недостатка речи ваља помагати црквенословенском лексиком — боље, него нову реч „изъ ништа“ стварати. Суботић затим правилно истиче да позајмљујући из црквенословенског треба пазити на властите „законе произведенія“ (124). Мисли да деца у школама треба да уче оба језика.

После већ уобичајеног код Суботића писања са *ћ* и *ђ* наишао је Предговор за 59. књигу Летописа,⁸ као и следећи чланак, где наш аутор опет пише *тъ* и *дъ*. Истина, он ће се касније наново вратити на Вукова слова.

Идуће године се појављују „Афоризми ѣзѣкословни“,⁹ у којима писац додирује четири питања. Прво је одељак О склоненіяма (*sic*), где се дају четири именичке деклинационе врсте: м. р. на сугласник, ж. р. на самогласник, ж. р. на сугласник и с. р. Тако где је томе место показује се разлика између тврде и меке промене, и при томе се ова разлика не сагледава само у сугласнику на завршетку основе, него — због старих погрешних уверења — и у падежним наставцима који се сматрају умекшаним. Тако су, нпр., наставци за множину м. р. *-и*, *-а*, *-има* код тврдих основа, а *-ий*, *-я*, *-ийма* (или *-иймъ*) код меких. Обележја са *-ий* опет су одјек старе Суботићеве тежње да се уведе неки знак за „умекшано и“. Именице мушког и средњег рода код њега не иду у исту врсту,

⁷ ЛМС 1842/1, 117—127.

⁸ ЛМС 1842/4, I—X — непотписано (податак о ауторству: М. Малетин, Садржај Летописа Матице српске 1825—1950, Нови Сад, 1968, у регистру писаца).

⁹ ЛМС 1843/2, 43—60.

између осталог и слога што средњи род у множини нема наставке *-има*, него — према Суботићу — *-ама* (*-јама*). — Други одељак је посвећен глаголу *бити*, и у њему се исправно доказује да овај инфинитив има свој презент *будемъ*, док *есамъ* представља други глагол, уз који постоји још само партицип презента *суштій*. Глагол *бити* је *werden*, *есамъ* је *sein*. — Треће је „О настоетъемъ времену кодъ савршены глагола“ — тема која је у то време покретала на размишљање и друге граматичаре, нпр., више пута Евгенија Јовановића.¹⁰ Овде Суботић врло тачно говори о томе да свршени глаголи имају своје садашње време, да то није будуће, како мисли већина; јер свако време има своју схему, и пошто, рецимо, глагол *терати* има садашње време на *-м*, *-ш*, а будуће на *-ћу*, *-ћеш* — онда исто ово мора вредети и за глагол *истерати*. И шта би онда било „истерату“, ако је „истерам“ будуће време? Уосталом, уколико се у форми садашњег времена свршеног глагола и садржи значење будућег, то јој није једина семантичка карактеристика. Та се форма употребљава и за прошло време у „исторической бесѣди“, а може се, према аутору, употребити и за садашње: „стан’ да я рекнемъ“ преводи се на немачки и латински само помоћу презента (56). — Последњи одељак је кратко размишљање „о частицы *не* предъ глаголима“, у коме писац сугерише да се *не* пише са глаголима састављено, јер се тако пишу и именице (незналица, несудьеникъ), а тако се пишу и „предлози“ и „прилози“ који се спајају с глаголима (издати, провутьи, благословити).

Пошто је непознати аутор изразио о овим Афоризмима неповољно мишљење,¹¹ Суботић се нашао побуђен да на њега одговори.¹² У одговору су опет најбитнија разматрања о свршеним и несвршеним глаголима, које критичар, очигледно, није осећао. Суботић одлучно изјављује: „Мы разликуемо форму презенса одъ значеня презенса“ (78).

У Суботићевим схватањима се, како изгледа, вршио коначан прелом, који је у 1846. и 1847. год. добио врло јасан израз. На овом месту треба подсетити да је управо Јован Суботић био тај који је, као цензор, одобрио да се 1847. год. штампа Даничићев Рат за српски језик и правопис. Он се том приликом похвално изјашњавао о Даничићевом раду и спомињао је како се већ и сам залагао да Летопис Матице српске пређе на Вуков правопис, но „не дадоше“.¹³ — У чланцима који следе махом се више не обрађују појединачне језичке појаве, већ се говори о начелним стварима.

¹⁰ О томъ, како се времена глагола употребљавао, ЛМС 1829/2, 83—87; касније је тај рад проширен као посебна глава у књизи Граматика церковно-славјанскаго азѣка (1851, Беч). Исти проблем у: Примѣчанія на Слав. Граматикѣ Господ. Захаріадиса. . . , ЛМС 1834/2, 154—164; Опроверженіе Отговора Господина Захаріадиса. . . (1839, Нови Сад).

¹¹ У *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst u. Wissenschaft*, 1844/6.

¹² Примѣчанія на рецензію о езыкословнымъ афоризмима, ЛМС 1845/3, 73—80.

¹³ Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића* (1924, Београд) 600.

Испрва су наишле, „Мысли о књижеству“¹⁴ — одговори „Г. С. В.“ (Станку Вразу) на један чланак у ранијем Летопису, и „Једном Србину“ (неутврђеном) на његов прилог у *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst u. Wissenschaft*. У првом напису Суботић са радошћу закључује да Срби пишу све народнијим језиком и да тај језик којим се пише није Србину ништа више туђ него „илирски“ оном делу нашег народа који се служи латиничким писмом. Истина, упадају у грешке и једни и други, али се не треба узајамно кудити. И није решење свих тешкоћа у томе да се само чист народни језик уведе у литературу. Народ треба за литературу припремити. „Доћи ће, кои ће жити на њиви, кою мы текъ крчимо“ (ЛМС 1846/2, 134). Одговарајући „једном Србину“ који је написао (у Суботићевом преводу наслова с немачког): „Нѣшто о станю унгарски Сербалѧ“, наш аутор не крије велику ожалостеност због „Србиновог“ закључка да је време Србе прегазило, да су Срби изгубили свој народни дух и с.л. Искрено признајући да постоје и велики недостаци у српској култури, Суботић наводи као један од њих то што Срби до данас немају чист књижевни језик. Овде сад жустро примећује да језик у књижевности, нарочито у преводима, „нити е сербскій, ни русскій, ни старославенскій, већ е шарена смеша . . . неуређена . . .“ (145), те се не треба чудити што Срби још ни своју граматику нису добили. Чему ова „нехисторійска“, „нестетичка“ мешавина, када је народни српски језик сасвим спреман да постане књижевни, пита се писац (145). Доситеј и Мушцки, истиче аутор, придали су нашем лепом језику извештан литерарни значај, али су њихови следбеници закључили да народни језик треба црквеним језиком допуњавати и украшавати, што је сасвим погрешно. Наш се језик може евентуално обогаћивати црквенословенским, али се не може на црквенословенски ослањати, јер је ово мртав језик, и треба га оставити у храмовима, „гди слово божіе зуй“ (147). Имате једног Вука Караџића, обраћа се он фиктивним саговорницима, кога цео образовани словенски и несловенски свет признаје и уважава, док га ви примате с презиром и неповерењем.

Сличне мисли Суботић развија и даље (ЛМС 1846/3). Он апелује да се неко један прихвати израде српске граматике, по којој ће после сви други лако и природно да науче како ваља писати. Он поздравља Матицу српску што је расписала конкурс за израду граматике. „Са краљевскимъ Совѣтникомъ Текелиомъ последнѧй поборникъ црковногъ, као нашегъ књижевногъ езѧка, умрео (је)“ (131). — Међутим, овде се још увек примећује мала недорађеност Суботићевих погледа, можда као последица нечијих замерки поводом првог дела овог његовог чланка. Срби, тврди он, разумеју добро језик којим се данас пише (славено-српски); ако неко мисли да народ понеко туђинско „оконченіе“ речи не

¹⁴ У два дела, као пододелци у чланцима Књижество сербско: ЛМС 1846/2, 129—148 и ЛМС 1846/3, 129—141. Непотписано, утврђено према М. Малетину, в. бел. 8

познаје, може се одговорити да му ни све турске речи нису познате, па их он опет разуме кад треба. Српски језик се несумњиво мора црквеним облагорођивати, док „друга страна“ (вуковска) то не признаје и иште да оно што народном језику недостаје треба такође у народном језику да се „крои и куе“ (131). Народ није прихватио целокупну Вукову реформу — али је и сам Вук понешто током свог рада изменио. Једно је „свињарски“ језик, друго чисти народни, говори Суботић. Он као да не примећује да у ствари лавира међу различитим мишљењима и приговорима.

Имамо још два његова чланка, посвећена начелним питањима,¹⁵ у којима се говори и о општим проблемима српске књижевности и културе, а и поново о језику. Језик књижевних дела је у првој деценији текућег столећа „великиј коракъ къ народу ближе учинио“ (ЛМС 1846/4, 110), јер се тада, по угледу на Доситеја, све више прелазило на српски у писму, мада су неки и даље црквенословенски сматрали за „књижевнѣи или хох-србскѣи“ (111). Из мешавине та два језика настао је славеносрпски, који је владао све док нису биле издате српске народне песме (Суботић их пореди са Херкулом у колевци); али још увек „останци његови развалина изъ књижевногъ нашегъ ѣзыка сасвимъ уклонѣни нису“ (112). Даље отворено хвали Вука Караџића, „једног сељанина“ коме је било суђено да постане доктор филозофије, и који је створио ванредно упрошћен и целисходан правопис за свој језик. Ако је Вук испочетка и претеривао у понечем, то тако и бива, и чак и мора бити приликом рађања сваке реформе. — Наставак чланка, штампан у броју 1847/1, посвећен је углавном књижевним питањима, па се између осталог говори о Лукијану Мушицком: језик Мушицког, каже писац, био је верно огледало нашег таласања, без снаге да се вине до Вукових висина.

Вредно је истаћи да је поводом првог дела ове студије Ђура Даничић изразио своју радост због тога што се у Летопису уопште могао појавити такав текст. „Јован је Суботић цијелијем онијем чланком . . . освјетлао образ свему народу нашему“.¹⁶ И сам Вук се изненадио, и не знајући још ко је писац тих редова изјавио како се није надао да ће се у Летопису тако нешто објавити за његова живота.¹⁷

Суботић има још један рад посвећен одређеном граматичком питању — „Разправа о употребљаваню усвјателныхъ мой — твой — свой“.¹⁸ Овде запажамо посебну ауторову претензију на научни метод, што је вероватно проишло из бољег познанства са филолошком литературом, свакако страном. Да би доказао своје тврдње, Суботић је ексерпирало примере за заменице чак из Брижињских споменика, из Остромировог

¹⁵ Нјке черте изъ повѣстнице сербскогъ књижества, ЛМС 1846/4, 104—124 и ЛМС 1847/1, 91—108.

¹⁶ Рат за српски језик и правопис (1847, Будим) 59, у белешци под текстом.

¹⁷ Љ. Стојановић, о.с. 598 — из писма Јустину Михаиловићу.

¹⁸ ЛМС 1853/1, 1—33.

јеванђеља и неких других старословенских текстова, затим из „Живота св. Симеона одъ краља првовѣнчаногъ“, из Жињота Симеоновог од светог Саве, као и из српских народних песама. Међутим, стил ове расправе доста је чудан, псеудополемичан, на махове есејистички, на махове налик на неко народско надмудривање. Повод за чланак је био тај што се чуло мишљење како је употреба речи *мјј*, *ѡвј* уместо *свој* код неких српских списатеља погрешна, па чак и да је једино *свој* опште-словенска реч, док су *мој* и *ѡвј* варваризми.

Суботић разгледа случајеве употребе *мој*, *ѡвј* — *свој* у примерима у којима се јавља значење припадања субјекту, где се неправилна алтернација (на штету *свој*), у ствари, и среће. (Он напомиње да се сви закључци односе и на множину.) Примећује да се *његов* и *свој* не мешају, пошто је разлика међу њима исувише јасна за говорника. Грађа доказује да се *мој* и *ѡвј* никако не могу сматрати варваризмима, јер тих заменица има и у старом језику и у народним умотворинама. Ту су, даље, занимљиви закључци о томе како је Стеван Првовенчани чешће употребљавао *мој* и *ѡвј* уместо *свој*, док код светог Саве то није случај. Аутор затим утврђује паралелу између *ја*, *мене* и *мој*, *ѡи*, *ѡебе* и *ѡвј*, док се према *себе* и *свој* не може наћи одговарајући номинатив заменице, пошто се *себе* и *свој* у разним случајевима односе и на прво и на друго и на неограничени број трећих лица. Природу речи *себе* и *свој* управо чини подвучена веза са одговарајућим подметом, „истост“¹⁹, како каже Суботић. Стога се, у положајима који допуштају колебање, заменица *свој* узима за „чисту својост“ (26), као контраст према „туђ“, док се *мјј* и *ѡвј* претежно употребљавају за „личност“, у контрасту према „његов“.

У чланку има још неких тананих запажања, и све у свему овај рад по садржају (не и по форми) сведочи о великом и суштинском напретку када се упореди с оним чланцима с којима је писац својевремено улазио у филологију.

Треба споменути да се Суботић бавио и питањима версификације. О томе, и уопште и посебно у вези са српским песништвом, написао је неколико чланака и једну већу књигу.¹⁹ Ту би, са гледишта граматичких интересовања, могли евентуално бити занимљиви његови погледи на нагласке и дужине, као и на сликове. Суботић је, говорећи о српском песништву, био за метрику народних песама, при чему је уочавао да је она трохејског карактера. Али он још увек није могао да се ослободи утицаја класичног стихотворства — где се све темељило на дугим и кратким слоговима — тако да ова излагања управо личе на остала његова схватања из одговарајућег раздобља: била је то усудна жеља да се прокине у ново, праћена недостатком снаге да се напусти традиционално.

Никако се не сме заобићи још један Суботићев подухват. Матица српска је била расписала конкурс за српску граматику, и на њега су при-

¹⁹ Чланци у свескама ЛМС 1843/3, 1843/4, 1844/1, 1844/2 и 1844/3 и књига Наука о српскомъ стихотворењу (1845, Будим) I—XII + 13—160.

спела три рукописа. Рецензенти су били Евгеније Јовановић, Димитрије Исаиловић и Павле Јосиф Шафарик. Опште је мишљење било да је рад под шифром „Хвалите Господа вси язъци“ — а то је и био Суботићев — најбољи од свих. Та је граматика примљена у Матици 14. августа 1847. године; из касније писаних аутобиографских бележака Суботићевих сазнајемо да је он на овом делу радио још 1845. и 1846. године. Рукопис је написан на 458 страна вел. четвртине. Услед разних неприлика, између осталог и због Суботићевог захтева за осавремењавањем правописа, ова граматика тада није била штампана, мада је Матица за њу наградила писца са 100 дуката. Питање њеног публиковања се потезало још читавих двадесет година, мишљење о њој је тражено и од Ђуре Даничића и од Петра Нинковића, али се све на томе коначно и завршило, тако да она данданас лежи у Матици српској као рукопис, очекујући да побуди пажњу неког историчара српске филологије. У литератури постоје подаци да је њен најслабији део (уосталом, и недовршен) био о акцентима, а најбољи о синтакси (око сто страна). За цело дело је опет карактеристична мешавина старог и новог, почев од граматичке терминологије која је у неким детаљима била преузимана још од Смотричког, па до правописа, прилично приближеног Вуку.²⁰

Јован Суботић је написао неку врсту аутобиографије. Посматрајући свој живот у далекој ретроспективи, писац је помало ублажио, да не кажемо прећутао, своја младачка бављења у духу старе школе. Око понечега се и изричито правдао, говорећи да му други нису дозвољавали да пређе на Вукова слова, да му је нехотице промицало *со-* и *-ески* у творби речи и сл.²¹ Види се да је он у зрелијим годинама, када се више није бавио језичким питањима, био вуковац свим срцем.

Филолошки рад Јована Суботића, за који се не би могло рећи да обилује новим, оштрим запажањима — премда има и њих — представља изванредан пример еволуције једног културног мислиоца у епохи која је била обележена продором Вукових и вуковских начела. Треба узети у обзир да је од првих до последњих овде приказаних радова протекло мање од десет година, а то су биле тек двадесете године живота младог граматичара. Не треба заборавити ни то да је Суботић гласно поздравео Вука још 1846. године, када је тек штампан Светићев трећи Утук, и када још није био угледао светлост дана Даничићев Рат за српски језик и правопис — најубедљивији одговор Вуковим противницима.

Ирена Грицакић

²⁰ О овој граматичи в. ЛМС 1847/4 и 1848/1; Живот дра Јована Суботића (Аутобиографија), други део [приредио Тихомир Остојић], Књиге Матице српске 5 (1902, Нови Сад) 49—55, 166—177 (оригинална Шафарикова рецензија на немачком, Остојићеви коментари и одломци из текста); спомињао ју је Ђ. Даничић, касније Р. Врховац.

²¹ О.с. 42—49.